

SANTA (y) AGEDA (y) AGEDA

Bihar da Santa (y) Ageda Otsailak 5

Guillermo Etxeberria

Santa Ageda. Bertsoak eta koplak

Aspaldiko ohitura da gure herrian Santa Ageda bezperako eskea. Ohitura hala izanik ere, harri eta zur geratu ginen duela zenbait urte, gure koplak zaharren entzutera hurbildu zitzaigun lagun baten galderari zer erantzun ez genekiela geratu ginelarik:

— Aizak, nor zen Santa Ageda eta noiztikako ohitura da errondan ibiltzea?

Geroztik hori osterata gerta ez zedin bildu genuen zenbait datu santa honi buruz, eta hemen doana, haren lapurpena duzu.

Nor zer Santa Ageda? Hara Udarregi bertsolariak (1829-1895) egindako bertsoetan erantzuna:

Santa Ageda dama eder bat
Sizilia'n zan jayua,
Catania'ko juezen mende
igaro martiriyua;
egin nai izan ziotelarik
gaiztoak enganiyua,
ez bait zioten muda-erazi
sekulan opiniyua.

Cataniako gobernadore
Kinziano zan orduna,
kristaldadia galerazi ta
bere emazte nai zuan;
Jesukristori bere bizitza
len agindua bai zuan,
erejiakin bat egitiaz
gustorik artzen ez zuan.

Zaharra da Euskalerrian santa honen debozioa. Santiago bidean joanetorri ibiltzen ziren erromesen eraginez sartua. Leienda, koplak eta bertsoz inguraturik aurkitzen dugu. Eta kalez kale kantari ibiltzeko ohitura hori, gutxienez, Erdi Aroan koka daiteke, XVI. gizaldian.

Zergatik, ordea, santa honen debozioa? Arrazoi guztiak biltzea, lan neketsua izanik ere, zenbait ideia bota ditzakegu. Tradizionalki euskal gizartean, emakume ezkonduen bizi soziala, ezer gutxitara eta egun jakinetara mugatzen zen: elizako jaieldietara, haur izan ondorengo egunetara eta ezer gutxiagotara. Ba ziren, halere, zenbait egun ohitura zorrotz hori hausten zirenak. Bata Santa Ageda eguna zen (otsailaren 5), "emakundea" edo emakumeen festa ospatzeko aukeratua.

Jakina da, bestalde, santa hau martirizatua hil zela, gaur egungo hitzetan torturatua esango genuke. Eta torturen artean bi izan ziren nagusi egin zizkietenak. Udarregin esango digu:

Kristal-puska ta "talavera"kin
galtzara eragin zuan,
larru gorrian soka lepotik
zeukala eraman zuan;
an arrastaka erabiltzeko
sententzia eman zuan,
oiiek guztiak eginda ere
mudantzarikan etzuan.
Alde guztitik puska jario
Santaren gorputz ederra,
an ikusi ta ez lastimatzen
ereje biotz gogorrak

“Borondaterik ez badaduka
mundatuko du biarrak,
arma zorrotz bat ar zazute ta
ken zaizkatzute bularrak”.

Azken tortura hau, ongi kantatzen du Aresti zenak bere kopla eder
haietan:

Kantatu zuen oilarrak
argitzen dira belarrak,
Ageda gure martiriari,
moztu zizkaten bularrak.

Santa honek Euskalerrian zehar dituen zenbait ermitatan ere bula-
rrak bandexa batetan azaltzen zaizkigu. Eta hariari jarraituz, bularreko
haurren zaindaritzat ere jotzen da Santa Ageda.

Bestalde, suaren aurkako zaindari bezala ere agertzen da. Aspaldi-
ko ohitura izan behar du. XII eta XIV. gizaldietan etxe asko erretzen
zen gure herrian, egurrezkoak bait ziren. Gernika aldean, adibidez,
Kandelario egunean bedeinkatutako kandela eta argizariak pizten
omen dira Santa Ageda gau ilunabarean.

Santa Ageda bezperan eliz kanpaiak jotzeko ohitura izan da tradi-
zionalki. Kanpai jotze honek, haurdun dagoen emakumeak erditze on
bat izan dezan laguntzen omen du. Ondorioz, Santa Ageda bezperako
kanpai jotzearen arrazoia, hori izan daiteke Nafarroako Martin de Ar-
les kanonigoak 1559an esaten digunez. Gerora kanpai hotsa kantarien
buru egiten zuenak eramaten zuen txilin batez ordezkatu zen eta ez
zuen kantuan ari bitartean txilina jotzea utziko.

Suaren aurkako zaindaria ere badela esan dugu. Hain zuzen, Santa
Ageda bezperan, kanpandorretan, kanpaiak jotzeaz aparte sua ere piz-
ten zen. Agian, hau ez da segurua, errondan dabiltzan mutilek darama-
ten makilekin, azkenean sua pizten omen zuten.

Leiendaz inguraturik aurkitzen dala esan dugu santa honen izena
eta hara bat, Azkue jaunak Barkox-en bildua:

“Santa Ageda eguna izanik ere, etxekoandrea “labekada” ogia la-bean erretzen hasi zen. Katu batek, ordea, ore zati bat hartu eta jan egin zion: “Ken hadi, katu” oihukatzen zuen andereak. Eta katuak: “Ez naiz katu, Santa Ageda baizik, begira ezazu atzera”. Eta etxea sutan ikusi zuen. Horregatik, hain zuzen, egun horretan, ez da hemen lanik egiten eta ez labekada edo lixibarik ere”.

Santa Ageda eguna garrantzi haundikoa izan da gure herriko musika eta doinu alorretan. Bertso eta koplarik ederrenak Gabon Eguna eta Santa Ageda egunari eskainiko dizkio. Santa Agedako eske-bertso asko dugu, beraz, gure artean, Euskalerrian oso zabalduak. Gehienak kopla eratakoak dira, laburrak eta bizi biziak. Haietako zenbait aurki daiteke Azkueren *Cancionero Vasco* delakoan. Dena den, gaur egun kantatzen direnen artean, badira berriak ere. Nork ez du ezagutzen “zortziko haundi” hau?:

Zorion etxe ontako denoi,
oles egitera gatoz,
aterik ate ohitura zaharrak
aurten berritzeko asmoz.
Ez gaude oso aberats diruz,
ezta ere oinetakoz.
Baina eztarriz sano gabiltza
ta kanta nai degu gozoz.

Eske bertsu hauetan, santaren eguna ospatzen zen eta ondoren jakia eta dirua eskatu otordu bat egiteko eta ginerantzekoa behartsuen artean banatzeko. Azkuek Astigarragan bildu zuen batek hala dio:

“orko izkila jotzaileentzat
limosna billa gabiltza”.

Satrustegi jaunak esaten digunez, berak ezagutu zuen festan, neska-mutilen arteko festa omen zen muina. Bikote berrien arteko harremanak publiko egiteko erabiltzen zen festa, batetik eta neska-mutilek elkarri deklarazioak egiteko, bestetik. Eskera joateak ez omen zuen

afaritarako zer jana biltzea beste helbururik. Mutilak bakarrik ibiltzen omen ziren, batik bat lukainka, arraultza eta jakiak biltzen. Neskek, gero afaritara piper opilak, intxaurrak etab... eramaten omen zituzten. Haseran Santa Agedari dagozkion bertsoak kantatzen ziren eta ondoren eskeko koplak. Hortarako, ordea, etxe aurrean jarri eta baimena eskatu ohi zuten":

Ene kristauak badakizute
noiz degun Santa Ageda,
gure arteko usuarioaz
kantuan gatoz atera.
Lizentzia gaur eskatzen diot
etxeko nagusi jaunari,
Santa Ageda'n martitirua
espalikatzeko berorri.

Edo beste bertso honetan azaltzen den bezala:

Santa (y) Ageda (y) Ageda,
bihar da Santa (y) Ageda,
bihar da Santa (y) Ageda eta
gaur haren bezpera gaua.
Libertadea eskatzen diot
etxeko printzipalari,
Santa (y) Agaedaren alabantzak
kantatutzera noa ni.

Edo honako agur hau:

U aizearen epelal
airean dabil orbela...
Etxe hontako jende lalelak,
gabon Jiankoak diela.

Ondorioz, zaldunen arteko tratua ematen zitzaion, bai nagusiari, etxekoandreaki, seme edo alabari:

Eder zeruan izarra,
errekaldean lizarra...
Etxe hontako nagusi jaunak
urre gorritz du bizarra.

Urre gorritzko bizarra eta
zilar labratuz espalda:
Erreal bikoze egina zeukak
Elizarako galtzada...
guri horretxek botako ziguk
behar deguna poltsara.

Beraz, losintxa guziaren ondorioz, eskea egiten zen inolako lotsarik gabe: intxaurrak edo irina, arraultzeak edo urdaiazpikoa, lukainka edo... dirua.

Nagusiaren ondoren etxekoandreaki txanda izaten zen:

Urre txintzarri kordena
Jaunak eman dit ordena,
Etxekoandrea koplaturtzeko
nagusiaren urrena.

Etxekoandreaki ugaritasuna eta esku zabaltasuna adierazteko, honako hauek botatzen zituzten:

Zaldia dago silatzen,
lau oinetatik perratzen:
Etxe ontako etxekoandrea
zaldiz da elizaratzen.

Txokolatea hartzea ere distintzio seinale zen, itxuraz:

Txokolatia artu artian
ez dek andixek mogitzen;
txokolatia artutakuan
kalera paseatuzten.

Ugaltasuna eta zabaltasun hori beste era hontara ere azaltzen da:

Etxe ontako etxeoandrea
giltza haundien jabea,
giltza haundiak hartu ezker
egizu limosenea.

Gero, etxeko nagusi gaztea agurtuko zuten:

Eder eperra lumatu....
Beti jainkoak amatu;
orain emendik bean genduke
Nausi gaztea koplatsu.

Arantza beltzak ostrua txiki,
puntara zaigu loratu;
Orain emendik behar genduke
maiorazkua koplatsu.

Etxeko alaba ere ez zuten koplatsu hauek ahaztuko. Ikus dezagun:

Eder usua lumatu
Beti birjina amatu;
Orain emendik bear genduke
dama gaztia koplatsu.

Eder ortuan madari,
Udaberrian janari;
Libertatia eskatzen dizut

Alabagaitik amari.
Alabatik amari,
dotiagatik aitari;
Konformatutzen baldin bagera,
neronek artukoet ori.

Eskariak eginak izanik, janari edo dirua biltzen zen. Baina zenbait etxetan halakorik eman nahi ez batzuten, koplariak ez zioten etxe hari eta etxetarrei zurkeria barkatuko. Ikus ditzagun zenbait bertso.

Goazengoazen emendik,
emen eze zegok xingarrik,
etxe hontako gazitegian
xaguak umeak egin tik.

San Martin jaunak, Eibarren jasotako hau ere halakoxea da:

Kura parroko mondongo
ik ez dok asko emongo,
ik emondako limosnarekin
ez juagu asko edango.

Eta Lekuonak eskaintzen digun hau, Angiozarkoa:

Etxe ostian asuna,
etxeoandre lisuna;
eman biarrak egiten disu
estemanguko iluna.

Eta Antzuolako beste hau:

Mendi altuan gau ilunian,
pasiatzen du otzuak;
lepa-zorriak itoko al ditu,

etxe ontako atzuak.
Eder kakuan uztarri;
Gure astuak (p)uzkar bi:
bata etxeko Jaunarentzako,
bestia etxeko andrari;
Ostiantzeko txiki-aundiak
muin ipurdian elkarri.

Uste dugu gaur egun hainbeste bertsolari eskola Euskalerrian zehar hedatu den momentuan, une guztiz bikaina litzatekeela gure bertsolari gazte berriak plaza-praktikan aritzeko. Kopla, bestalde, laburra izanik, uste baitut bertso arrunt bat baino errazagoa dela osatzen. Hortan aritu nahi duenak, on luke kopla zaharren zenbait teknika, ahal duen neurrian behintzat errespetatzea. Ikus ditzagun xehetasun nabarrienak:

Hitzak errepikatzea:
Santa *Yageda Yageda*
bihar da *Santa Yageda*.

Aditzak errespetatu:

Emozu bada emozu
baldin *emozu baduzu*

Lerro osoen errepikak, “bihurkiak” alegia:

Santa (y)Ageda (y)Ageda
bihar da Santa (y)Ageda
Bihar da Santa (y)Ageda eta
gaur haren bezpera gaua.

Ondorioz, hitz ekonomia haundi batez osa daitezke sekulako kopla ederrak.

Ez luke koplari gazteak naturari buruzko gonbaraketa zaharra

ahaztu behar. Kopla zaharrari halako xarma bitxia ematen diona: hase-rako naturari buruzko aipamena eta bukaerako haren aplikapen ezrazionala, lojika baino areago geratzen den lotura sotil hori:

U aizearen epelal
aidean dabil orbela....
Etxe hontako jende leailak,
gabon jainkoak diela.

Ondoren, taldearen “estribiloaren” erantzuna legoke, ostera kopla-riak arnas hartu eta segitzeko:

Diostesable ongi etorri
gabon Jainkoak diela,
legearekin kunpli dezagun
Santa Agedabezpera.

Neurri alorra, aski ezaguna da: 8A/8A/10-/8A, zortzi silabakoak el-karren artean errimatzen dutelarik. Gehienetan errima erraza izaten da.

Uste dugu Santa Ageda egunak izan duen tradizioa gure artean bultzatzeak ez digula on besterik ekarriko. Tradizio zaharrak gogoratzetik aparte, gure kaleak bertsoz alai ditzakegu eta Amuritzak deitutako “hitzaren kirol nazionala” kaleratzeko bide guztiz egokia dela deritzogu. Gure lerro hauen helburu nagusienetako bat horixe da.

Santa Ageda-ko abestiak

Zorion etxe hontako denoi
agur egitera gatoz:
aterik ate ohitura zaharra
aurten berritzeko asmoz
Ez gaude oso aberats diruz
ezta ere oinetakoz
baina eztarriz sano gabiltza

ta kanta nahi dugu gogoz
Santa Ageda bezpera degu
Euskal Herriko eguna
etxe guztiak kantuz pozteko
aukeratua deguna.

Santa maitea gaur hartu degu
gure bideko laguna
haren laguntzaz bete gentzake
egun hontako jarduna

Mutil gazteak atean gera
nun da etxeko larrosa?
Atera bedi azkar leihora
begiak ditzagun goza.
Eguzki berak ikusi nahi du
horren arpegi panpoxa:
nere emazte izan nahi ba-lu,
betea nuke nik poza.

Aspaldi hontan ura garesti
dabil esne ta ardotan:
matsa gutxi izan arren, ardorik
ezta falta tabernetan
jesusek ura ardotu bazun
kanaango eztaietan
orain ikasle azkarraik sortu
zaizkio ordangeletan

Ura gustatzen zaigu eskuak
ta arpegia garbitzeko
baina napar beltza behar degu
eztarria buztitzeko
Txanpaina ere edango genuke
norbait balitz emateko
pattarra ezta gaizki etortzen

bizkarreko hotza kentzeko
Bihotzez agur, ongi etorri
Gabon Jainkoa diela
legearekin kunpli dezagun
Santa Ageda bezpera

Gaurko egunez, karerik kale
irten gerade kantari
Lehenen agur egin nahi diegu
etxe hontako denari

Bihotzez agur ...

Gaurko eguna ez dadila izan
inorentzako tristea
horregatikan kantari gatoz
Ikas-Bideko jendeak.

Bihotzez agur ...

Eskatzen degun txanpona hori
da gure Ikastolarako
Etzazula ba pentsatu danik
gure aparitarako

Bihotzez agur ...

Oraindikan ez degun bete
gure poltsaren erdia
zertarako zuk daukazu etxean
hainbeste diru gordez

Bihotzez agur ...

Zerbaiten eske daukazu jauna
hemen kantari dagona
hain emankorra zerade eta,
eman eiguzu txanpona

Bihotzez agur ...

Euskuakdunak izan oi dira
beti ematen gertsuak
bihotzez eskertuko dizute
laguntza hori behartsuak

Bihotzez agur ...

Karidadea egitekotan
hemen behar da dirurik
bestela ezin leike inolaz
irabazterik zerurik

Bihotzez agur ...

Santa (Y)Ageda

1 - Santa (Y)ageda (Y)ageda,
bihar da Santa (Y)ageda.
Bihar da Santa (Y)ageda eta
gaur haren bezpera gaua.
Bere baimena eskatzen
diot etxeko jaunari,
Santa (Y)agedaren ontasunak
erakustera noa ni.

2 - Zapata xuri paperez
euriak jota bat ere ez,
herrian damak badira baina
zeu bezelakorikan ez.
Oles ta oles etxekotxuak
jotzen ditut nik gaur atear,
jotzen ditut nik atear eta
kotsola bitez jentear.